

A kisebbségi kérdés irodalmából

AZ ETNIKAI ELLENTÉTEK HISTORIKUMÁRÓL

Romsics Ignác a tudatosan építkező magyar történészek közül való, aki a két világháború közötti Magyarország politikatörténeti feltérképezését követően az ország és a térség 20. századi etnikai-nemzeti és nagyhatalmi meghatározottságainak vizsgálatát tűzte ki célul maga elé. Döntésében a külföldi kutatóutak során összegyűjtött források mellett minden bizonnyal a bloomingtoni egyetem magyar történelem tanszékének élén eltöltött évek oktatási tapasztalatai is közrejátszottak, amikor tapasztalnia kellett, hogy a térség etnikai-nemzeti kérdéseivel, konfliktusaival foglalkozó egyre gazdagabb nemzetközi szakirodalomban a magyar és más kelet-közép-európai szerzők által írt munkák milyen csekély mértékben érvényesülnek.

Pedig a magyar történetírásban, kivált annak nemzetiséggtörténeti vonulatában a tágabb szomszédság iránti regionális érdeklődés folyamatosan jelen van, és a források feltártsága mellett a szomszédos országokkal egybevetve talán éppen ez a térségi szemlélet jelenti historiográfiaink egyik legfontosabb előnyét. Mindezt persze jó lenne világnyelveken megjelenő munkákkal kamatoztatni, hogy a hovatovább önálló tudományággá váló etnohistoria magyar kutatási eredményei az eddigieknél mélyebben ágyazódjanak be a nemzetközi szakirodalomba.

A nemzeti közösségek, az etnicitás és az államiság 19–20. századi kelet-közép-, illetve délkelet-európai összefüggéseit tanáros eleganciával bemutató, múlt év őszen megjelent munka tizenegy fejezetre tagolódik. Az etnikai-nemzeti kérdésekkel foglalkozó szakirodalom nyelvek, iskolák, ideológiák, szerzők szerint eltérő s ezért meglehetősen kusza fogalomhasználatában igyekszik rendet teremteni a szerző, majd pedig az Európa keleti régióinak kijelölésében, megnevezésében mindmáig jelenlévő fogalmi és tartalmi vitákat mutatja be a kérdéskör magyar és nemzetközi historiográfiai előzményeinek felvillantásával. Az egyetemes érvényességű nemzetmeghatározás helyett a szerző szerint célszerűbb a különböző nemzettípusokat, illetve nemzetfelfogásokat tisztázni.

Ennek megfelelően jelzi az angolszász és francia nemzetfelfogás államhoz kötődő nemzetértelmezése, illetve a nemzetként a nyelvi-kulturális közösséget jelölő német és kelet-, kelet-közép-, délkelet-európai felfogás közti különbséget, majd pedig ez utóbbi érvényesülését a magyar nyelvű szakirodalomban. A bevezető fejezet a régebbi és legújabb keletű nemzetközi és magyar irodalom alapján a nemzetiség, a nacionalizmus, az etnikum, népcsoport fogalmak vonatkozásában szintén jelzi a szerző értelmezését, s annak megokolását.

A szerző által képviselt állásponttal — pl. a többségi nemzetek kétharmados arányához kötött *nemzetállam*, illetve a 90 százalékos minimum esetén általa használt *homogén nemzetállam* kifejezések jogosultságáról — (15. o.) természetesen lehet vitatkozni. A terminológiai tisztázottságra és egyöntetűsége való törekvés mindenesetre lefegyverzően következetesen érvényesül a könyvben. A Közép- vagy Kelet-Európa vita nagy ivű vázlatában a szerző a fogalmi viták közös gyengéjét az álláspontok ideológiái befolyásoltságában, a nemzeti nézőpont túlzott érvényesülésében jelöli meg.

Romsics Ignác explicite nem fejt ki saját álláspontját. Tény, hogy a könyv címében az Oskar Halecki szerint a Kelet- és Nyugat-Európa nagyhatalmai között elterülő Kelet-Közép-Európa fogalmát a Balkán-félsziget térségével azonosított Délkelet-Európával együtt használja. Mindez azt jelzi, hogy a szerző a kelet-nyugat közötti *köztes régió* elkülönítésének jogosultságát nem vitatva, a történelem során különfejlődésen átment alrégiók közötti különbségeket szintén hangsúlyozottan fontosnak tartja.

A címben jelölt két alrégiót minden különbözősége ellenére Romsics azért tekinti együttesen tárgyalhatónak, mert mindaz, „amiről a kötet szól, a soknemzetiségű birodalmak felváltása nemzetállamokkal, elválaszthatatlanul össze is köti a két alrégiót” (31. o.). A 2—3. fejezetek a térség premodern államainak és népeinek, illetve 18—19. század folyamán kialakult nemzeti mozgalma-

inak és az ezek által képviselt nemzeti ideológiáknak egyfajta történeti enumerációja. A könyv fontos kiegészítőjét jelentő, könnyen áttekinthető, mégis sok információt hordozó kiváló térképeken (*Sebők László*, a Teleki László Alapítvány Közép-Európa Intézetének munkatársa készítette őket) jól nyomon követhetjük a szerzőnek azt az okfejtését, amellyel a nyugat-európaiától eltérő kelet-közép- és délkelet-európai nemzeti fejlődés középkori előzményeit, illetve a nemzeté válás szempontjából meghatározó 19. századi helyzetet mutatja be. A régió középkori nemzetállamai helyén a 16—18. század folyamán három soknemzetiségű birodalom és az ugyancsak több nemzetiséget magában foglaló Porosz Királyság jelentette az állami kereteket, amelyek nemzetállamként való kiépítése egy pillanatra sem tartozott a reális elképzelések közé, azaz ezek a multietnikus birodalmak — ahogy Romsics Ignác fogalmaz — „nyelvileg-kulturálisan integrálhatatlanok” voltak. (44. o.)

A térség nemzeti mozgalmi a történeti előzményektől és a térség államalakulataihoz való viszonyuktól részben meghatározva, részben attól függetlenül a közös nemzeti nyelv megteremtéséért és annak egyenjogúságáért bontakoztak ki, majd a 19. század eleji nyelvharok után a nemzeti területek elkülönítéséért, illetve egységüléséért, vagyis az autonómia, illetve az unió gondolatáért indultak harcba. Ami a balkáni népek közül a szerbeknek, görögöknek, majd a románoknak és bolgároknak a 19. század folyamán legalábbis részben sikerült — az önálló nemzetállamok létrehozása és a nemzeti területek részleges egyesítése — a Habsburg Monarchia, valamint az Orosz Birodalom területén élő nemzetek számára továbbra is megoldatlan kérdés maradt. Délkelet-Európa nemzeti államok szerint való átrendeződése, vagy hogy a korabeli európai politikai publicisztika ma is pejorativ jelentésű kifejezésével éljünk, balkanizálódása, a Monarchia és Oroszország kisnemzeti elítjei szemében egy ideig még inkább egyfajta ultima ratiót jelentett, s csak az első világháború végén vált valódi példává és felhasználható előképpé.

Romsics Ignác a nemzetállamok kialakulásának a 19. századi szakaszát össze-

gezve, az oroszországi kisnemzetek önállósulási törekvései kapcsán joggal emeli ki a sok szempontból problematikus történeti folyamat legnagyobb veszélyét, az egymással szembenálló kisnemzeti nacionalizmusok elkerülhetetlen konfrontálódását: „Az önállósodni kívánó nemzetek ugyanakkor nemcsak a közös ellenséggel, az Orosz Birodalommal álltak szemben, hanem egymással is. A délkelet-európai helyzethez hasonlóan ezek az ellentétek többnyire itt is nyelvileg-etnikailag kevert és/vagy gazdaságilag-stratégiailag fontos határterületekre támasztott kölcsönös és így egymással rivalizáló igényekre voltak visszavezethetőek.” (151. o.)

Az első világháború idején megfogalmazott, illetve a versailles-i békerendszerben testet öltött kelet-közép- és délkelet-európai új államrendet, illetve a versailles-i békemű európai kisebbségvédelmi garanciarendszerét elemezve a szerző a vizsgált térség egyes övezeteinek sajátosságait és hasonlóságait, meghatározó eseményeit és a magyar történetírásban újdonságnak számító részleteit egyaránt képes volt bevinni okfejtésébe. Az összegző-értékelő részeket minden bizonnyal tudatosan elhagyó 6. fejezetből egyértelműen kiderül, hogy a szerző a „nemzetileg inkorrekt határokat” a dunai térség 20. századi fejlődésében mindvégig súlyos konfliktusokat okozó teherként látja. Ugyanakkor jelzi a méltányosabb nemzetállami határok meghúzására általa is alkalmasnak tartott népszavazások korabeli korlátait is. A 7. fejezet végén a kelet-európai kisállamok nyomorúságát magyarázó bibói okfejtéssel azonosulva, a szerző a nemzeti önrendelkezés következetes végrehajtásának elmulasztásában jelöli meg „az 1918-as békecsinálók” történeti vétkét. Romsics Ignác szerint a következetes nemzeti elhatárolódást biztosító rendezés (Németország és Ausztria egyesülése, az egybefüggő nyelvterületek mentén meghúzott, tehát etnikailag igazságos határok kijelölése) alkalmas lehetett volna a 20. századi német demokratikus fejlődés, illetve a Duna-medencei kisnemzeti együttműködés megalapozására. (231. o.)

A második világháború éveinek hitleri Neuordnung-tébolya és azt követően a vizsgált térség Szovjetunióval való átengedése

(vagy ahogy Milan Kundera fogalmazott: „Közép-Európa elrablása”), s az 1946-47. évi párizsi békekötések leírásában a szerző igyekszik ugyanolyan elfogulatlan lenni, mint a versailles-i rendszer esetében, de megfogalmazásaiból a közelebbi, s jórészt személyesen is megélt múlt feltárásakor teljesen ki nem iktatható indulat is átsüt egyik-másik mondaton. A térség országait érintő békekötéseket Romsics Ignác szerint „a Szovjetunió expanziójának legalizálása” jellemezte: „A nemzetállam mint hivatkozási alap és rendezési elv ugyan nem tűnt el teljesen, ám ez csak a szovjet stratégiai érdekeknek alárendelten érvényesülhetett. Ebből adódott, hogy a térség keleti felét a Szovjetunió egyszerűen „lenyelte”, a középsőt és a nyugatit pedig befolyási övezetévétette. Az a befolyás, amelyet Franciaország és szövetségesei gyakoroltak az 1920-as években a versailles-i rendezés keretében, meg sem közelítette a nemzetállami szuverenitás csorbitásának azt a szintjét, amit a Szovjetunió engedett meg magának a II. világháború után.” (283. o.)

A térség századi nemzeti kisebbségeinek 1945 utáni, jelenkori helyzetét, illetve a kisebbségi csoportoknak a többségi nemzetekhez, a befogadó nemzetállamokhoz való viszonyát az utolsó három fejezetben mutatja be Romsics Ignác. A szovjet érdekszféra pártállamainak hol nyíltabb, hol rejtettebb államnacionalizmusáról, a proletár internacionalizmus ideológiai színtereinél mögött tudatosan folytatott nyelvi-kulturális homogenizációs törekvéseiről éppúgy sok mindent megtudhatunk, mint a különutas jugoszláv nemzetiségi modell átmeneti előnyeiről és az időközben a szövetségi állam széteséséhez vezető, azaz végső soron megoldhatatlannak bizonyult kérdéseiről.

A helyenként talán túlzottan takarékos szövegezésű alfejezetekben a szerzőnek az alapadatok és a legfontosabb jelenségek ismertetésére korlátozódva is sikerült érzékeltetnie a kommunista nemzetiségi politika zsákutcáját. Azt a folyamatot, amelynek során az internacionalista víziók a homogén szocialista nemzetek vágyképét kergető kommunista nacionalizmus áldozatát estek. Az immár egy évtizede lezárult pártállami időszak mindenesetre igen nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a vizsgált

térség 20. század eleji etnikai sokszínűsége, összetettsége napjainkra alaposan megkopott, illetve leegyszerűsödött. Amint azt a kötet borítójának két belső lapján található század eleji és mai állapotokat tükröző etnikai térképvázlata is jól érzékelteti, a zsidó és a német enklávék, szigetek szinte teljesen eltűntek, akárcsak a Balkán, a Duna-medence jónéhány határ- és kistérségét jellemző mozaikszerkezetek. Az állam- és nyelvhatárok korábban elképzelhetetlen mértékben egybeesnek.

A 20. századi nemzetállami, etnopolitikai trendek tanulságait összegezve Romsics Ignác könyve végén úgy jellemzi a kisebbségi kérdés kezelésében egyre meghatározóbbá váló nemzetközi kisebbségvédelem jelenlegi pozícióját, hogy abban a népi büntetés, az erőszakos asszimiláció és diszkrimináció tilalma, a ki- és áttelepítések ellenzése, a nyelvi-kulturális jogok tiszteletben tartása és a kisebbségi közösségek öngazgatási igényeinek ajánlása ötvöződik. Mindezek alapján a szerző a következő évtizedekre nézve azt a mértéktartóan borúlátó előrejelzést fogalmazza meg, hogy „Kelet-Közép- és Délkelet-Európa tipikus politikai rendszere a következő évtizedekben a nemzeti demokrácia lesz, amelyhez képest a represszív és durván diszkriminatív autoriter rendszerek éppúgy kivételnek fognak számítani, mint a társulások vagy megegyezési demokráciák”. (380. o.)

Az utóbbi években megjelent hasonló igényű munkák jogi, politológiai látószögű elemzéseivel összevetve Romsics Ignác munkáját, a kérdéskör *történeti-történelmi megközelítésének* néhány fontos hozadékát kell ismertetünk végén kiemelni. A vizsgált európai régiók nemzeti (etnikai) közösségeinek fejlődését a 19–20. század különböző államtípusai éppolyan alapvetően meghatározták, mint az állameszmékre bélyegüket rányomó uralkodó korszakok, ideológiák. A nemzeti kérdés valóságos historikumának, illetve a kelet-közép- és délkelet-európai történelem nemzeti dimenziójának ismerete nélkül a legaprólékosabb jogi elemzés

ugyanúgy tévutakra tévedhet, mint a legjobb szándékú politológiai értekezés.

A történelmi elemzés érdeme például annak bizonyítása, hogy az etnicitás politikumának egyik leghangsúlyosabb tényezője, a nemzetek egyenjogúságra törekvése, emancipációja, amely a soknemzetiségű birodalmakon belül az elmúlt két évszázadban megoldhatatlannak bizonyult, a magukat nemzetállamoknak tekintő országokban sem tudott külső kényszerítő körülmények nélkül magától értetődő követelménnyé kívánalomná válni. A hosszabb fejlődési ciklusok eredményeit és hordalékát egyaránt számon tartó történész képes lehet felismerni és leírni az egymással viaskodó és a magukat jórészt éppen a viszályok által meghatározó nemzeti mozgalmak lehetséges fejlődési irányait, az egymásra torlódtott nacionalizmusok valószínűsíthető konfliktusait. Romsics Ignác egyfajta nemzeti alaptan-könyvet írt: a két vizsgált régió nemzetjeinek, kisebbségeinek és nacionalizmusainak kollektív történelmi életrajzát. A szerző a nemzeti-nemzetiségi kérdés 19–20. századi alakulását úgy mutatja be, hogy az a szemünk előtt most zajló balkáni konfliktusok, s a többi térségbeli kisebbségi, etnikai elmentést megértéséhez elengedhetetlen történelmi háttér-információkon túl, igaz gyakran már-már definíciószerű tömörséggel, magának a nemzeti, etnikai, kisebbségi kérdésnek a lényegi összetevőit, korszakokonként változó belső erőviszonyait és külső összefüggéseit is megvilágítja. Igazi alapkönyve lehet ez a térség története, nemzetiségi kérdései iránt érdeklődő diákoknak, kutatóknak. Jó lenne persze, ha ez a mintaszerű, elfogulatlan és lényegretörő munka mielőbb angol fordításban is megjelenne, hogy a szomszéd országokban és a nyugati egyetemeken is ott szerepelhessen a kötelező vizsgairodalomban. (Romsics Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században. Napvilág Kiadó, Budapest 1988. 419 o.*)

Szarka László

A HAZAI NEMZETISÉGPOLITIKA ÉVSZÁZADA

Az összefoglalások korát éljük. A sok szintézis iránt szemmel láthatóan nagy az érdeklődés. Hiszen az 1989–1990-ben bekövetkezett rendszerváltozás nyomán korábban igencsak keményen képviselt, széles körök tudatába sulykolt álláspontok porladtak semmivé, s az elmúlt évtized közoktatásában úrrá lett az elbizonytalanodás. Elbizonytalanodás a tekintetben, vajon a gyökeresen megváltozott helyzetben hogyan is kell a (magyar) történelem folyamatait, és benne persze leginkább a sorsfordító (forradalmas) esztendőket mibenlétét pontosan bemutatni és legfőképpen értékelni.

A részfeldolgozások tanulmányozására sokszor még a szakembereknek is kevés az idejük, a szintéziseket ellenben mindenki szívesen veszi kézbe, hiszen az általános eligazodáshoz találunk bennük könnyen megragadható fogódzókat.

Térségünk mai súlyos konfliktusainak egyik jelentős összetevőjét a kisebbségi sors sokhelyütt ilyen vagy olyan mértékben megoldatlan problémái generálják. Ezért *Tilkovszky Loránt* elmúlt hónapokban megjelent összefoglalása is a nagy érdeklődés övezte munkák közé tartozik. Aki valamelyest is járatos a hazai nemzetiségek történetében, az jól tudja, hogy *Tilkovszky Loránt* évtizedek óta búvárolja ezt a hallatlanul szövevényes históriát. A kezünkben lévő összefoglalás alapvető értéke is nyilvánvalóan ezzel a ténnyel függ össze.

Sok tapasztalat igazolja, hogy igazán jó szintézis azok tollán szokott megszületni, akik az adott témakör több területén korábban alapos egyéni kutatásokat folytattak, akik fölüeny tudással birtokolják a rendelkezésre álló forrásanyagot, pontos képük van a feltáró szakirodalom eredményeiről. *Tilkovszky Loránt* nem csupán ezeket az előfeltételeket birtokolja, hanem rendelkezik a tömör, világos előadás szép képességével is. Az olvasó nyilván hálás lehet ennek eredményéért, a recenzens pedig elismerően jegyezheti fel, hogy a főszövegben az alig kétszáz oldalas terjedelemmel a szerző pompás arányérzékkel gazdálkodott.

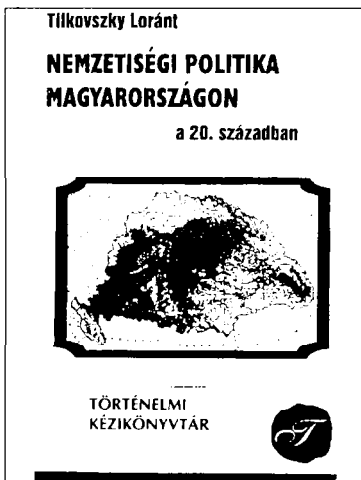
A rövidre szabott bevezető minden lényeges számot elmond a dualizmus kora,

a trianoni Magyarország, a megnagyobbított országterület, majd a II. világháború utáni Magyarország nemzetiségi összetételéről. A század első két évtizedére jutó szűk terjedelemben a szerző precízen világítja meg azt aényt, mely szerint a Magyarországról Amerikába kivándorlók kétharmada a nagyszámú nemzetiségek sorait apasztotta, és azt is elmondja, hogy az Erdélyből eltávozó zöme nem a tengerentúlra, hanem Romániába tartott. A magyar politika intézői kezdetben megkönnyebbüléssel figyelték ezt a folyamatot, később azonban világgossá vált, hogy e képlet messze nem oly egyértelmű: a hazaküldött megtakarítások a nemzetiségi pénzüzetek tőkéjét izmosították, a kivándorlók külföldi fórumai — valós és valótlan állításaikkal, propagandájukkal — sokat ártottak a külföldön élő Magyarországnak. A hazatérő nemzetiségiek az itthoni nemzetiségi mozgalmak ugyancsak nem kívánt erősítése irányába hatottak, s a demokratikus, szocialisztikus mozgalmaknak is további lendületet adtak.

A magyar politika a szigor és az egyezkedés eszközeit egyaránt kipróbálta, ezek azonban nem hoztak meghatározó jelentőségű eredményt. Románia 1916. évi pálfordulása ugyan nem váltotta ki az erdélyi román lakosság rettegett lázadását, s óvatos vezetőik Budapesten hűségükön biztosították, az ugyancsak nagy tömegű német nemzetiségen belül a *Rudolf Brandsch* névvel fémjelzett elszakadási törekvésekkel szemben *Bleyer Jakab* irányzata ugyan az abszolút államhűséget hangsúlyozta, mégis egészében a vesztes háború terheit viselő polgári demokratikus forradalom irányítóinak, *Károlyi Mihálynak*, *Jászi Oszkának* nagyvonalú rendezési terve már nem tudta feltartóztatni az elszakadási törekvéseket. A Tanácsköztársaság az előző forradalomtól megörökölt autonómiaörvényeket a szovjeturalom igényeinek, az internacionalista eszmék propagálásának rendelte alá, és eképpen a nemzetiségi kultúrpolitikára jóval kevesebb energia maradt.

Az ellenforradalmi rendszerre rendezkedő trianoni Magyarországon a kormányok nemzetiségpolitikai toleranciát hirdettek, a

nemzetiségi jogalkotást az a törekvés hatotta át, hogy a korábbi több mint 45%-os arányról 10%-ra zsugorodott nemzetiségek számára valóban hazát teremtsenek, és így gyakoroljanak vonzerőt az elszakadtakra, a nagypolitika remélt majdani kedvező csilágállásakor történő, szívesen vállalandó visszatérésük érdekében. A politikai közvélemény túlnyomó többsége a Szent István-i Magyarország bukásában — fordított logikával — a dualista korszak „túlzottan engedékeny” nemzetiségi politikájának felelősségét látta, és ebből következően az ország stabilitása és jövője szempontjából az erőteljes asszimiláció útját tartották üdvöztőnek, a végrehajtó hatalom középső és alsó régióiban a meghozott jogszabályok elposványosítására törekedtek — nem kevés eredménnyel. Ezt az akaratot a szomszédos országok szintén asszimilációs politikája is acélozta, hiszen a kisantant országok vezetői igazán pontosan tudták, hogy annak idején a nemzetiségi kérdést mily eredményesen forgathatták feszítővasként a Monarchia felbomlásához. Mivel a hazai nemzetiségi iskolák kereken 80%-a egyházi tulajdonban volt, a korszakra oly jellemző katolikus-protestáns vetélkedés légkörében ezek szintén ellenlábasai voltak a kormányzó akaratnak, mert azt tartották döntőnek, nehogy a türelmetlenül nacionalista közvéleménytől a hazafiatlanság bélyegét érdemljék ki.

A könyv leginvenciózusabb fejezetéseit — vélelmünk szerint — azok a fejezetek tartalmazzák, amelyekben Tilkovszky Loránt *Mályusz Elemémek* az új német nacionalizmussal folytatott vitáját, *Illyés Gyulának* a Nyugat 1933 szeptemberi számában a magyarság pusztulásáról írt nagyhatású cikkét és annak visszhangját, a német népi és a magyar politikai nemzetfogalom ütközését mutatja be, majd ahol *Szekfű Gyula*, *Szabó Dezső* és *Bajcsy-Zsilinszky Endre* 1937-ben a hazai nemzetiségek asszimilációjáról és disszimilációjáról lefolytatott szenvedélyes vitáját rekapitulálja. A nagy magyar történetíró a hazai németiség hagyományos magyar patriotizmusa mellett száll síkra, míg Szabó Dezső ezekben „állasszimilánsokat” látott, akik útjában állnak a „fajmagyarság” belső erői kibontakoztatásának. Bajcsy-Zsilinszky Endre ugyan osztozott Szabó Dezsővel abban, hogy szenvedélyesen támadta azokat a disszimilánsokat, akik a Harmadik Birodalom ötödik hadoszlopaként reális veszélyt jelentettek a magyarságra, ugyanakkor azonban — Szekfűhöz hasonlóan — a jogos nemzetiségi igényeket méltányoló Szent István-i politikát szorgalmazta. Bajcsy-Zsilinszky Endre személye körül sokáig heves polémia kavargott, és a vitában az egyik (nem keveset támadott) álláspontot Tilkovszky Loránt képviselte. Nem kétséges, hogy e vita tanulságai is tükröződnek abban a bölcsen körültekintő ábrázolásban, amellyel az olvasó e könyv lapjain találkozhat. Ennek lényegét annak felmutatásában látjuk, hogy Bajcsy-Zsilinszky Endre a II. világháború veszterhes esztendeiben is képes volt különbséget tenni a mindenre elszánt hazaárulók, az általuk félvezetettek között, és azt is meglátta, hogy sok magyarországi német bizony csupán a Volksbund kiszolgáltatója volt.

Az 1938 és 1941 közötti területi változások révén 171 000 km²-re gyarapodott lakossága 22,5%-os arányában nem magyar ajkú ország a nemzetiségekkel való bánásmódban nem jól vizsgázott. Pedig *Teleki Pál* nemzetiségpolitikai irányelvei — amint azt a könyv szépen bemutatja — világos zsinórmértékül szolgáltak. Ha voltak is követői, a többség bizony nem szívelte meg

az államférfi mély történelmi tanulságokra építkező intéseit.

Az 1945. évi sorsforduló determináns tényezői megint nem a megbékélés irányába hatottak. A Volksbund büneiért most ütött a leszámolás órája, az indulatok azonban nagyon sok ártatlant, félrevezetettet is elértek. A kitelepitések története — amely szorosán egybekapcsolódott a Felvidékről elűzött magyarság tragédiájával — újabb impulzust adott ahhoz, hogy a magyarországi nemzetiségek és a magyarság közötti viszony ne juthasson nyugvópontra.

A fordulatok évei után a nemzetiségek jogaival papíron nem volt semmi probléma. A valóságban ellenben — a románok kivételével — a nemzetiségek nemhogy anyanyelvüket nem vallották be, de még azt is eltagadták az 1949. évi népszámláláskor, hogy a magyar mellett más nyelven is beszélnek. 1956-ban is óvakodtak a megmozdulásoktól, attól tartván, hogy a forradalom félt bukása után ismét bizonytalanná válik sorsuk. Mindezek nyomán, egy 1976-os felmérés szerint, a nemzetiségi tanulók mintegy 40%-a olyan kétnyelvű lett, aki egyik nyelvét sem beszélte megfelelően. A többség általában jól beszélt magyarul, ellenben éppen anyanyelvét tudta hiányosan. Mindemögött az a nemzetiségpolitikai elképzelés húzódtott meg, hogy a nemzetiségek beolvadása minden erőszak nélkül, automatikusan bekövetkezik.

A 70-es években azután a rendszer vezetői egyre inkább erőteljes kritikát kaptak hazai értelmiségi köröktől amiatt, hogy nem tesznek semmit a szomszédos országok ma-

gyarságát elnemzetietlenítő politikával szemben. Válaszképpen a politika ismételtetni kezdi Leninnek a sztálini nemzetiségi politikával szembe forduló (éppen akkortájt ismertté vált) figyelmeztetéseit, és az engelsi örökségből is nyomatékat ad a nemzetiségek nyújtotta hidszerop fontosságának. Mindehhez társul a nyugati országok felé történő nyitás, leginkább az NSZK érzékenységének tekintetbe vétele, amelynek jegyében Bonn a szórványban élő németseg sorsa iránt fokozott érdeklődést mutatott. 1983-ban *Aczél György* nyíltan szakít a németek kitelepitését helyeslő felfogással, a nemzetiségi kutatások új lendületet nyernek. 1987-ben nagy visszhangot keltő konferencia vizsgálja a háromszázéves magyar-német együttélést. Az MSZMP KB 1988 novemberi állásfoglalása olyan törvényt akar, amely a messze jövőben is garantálná a magyarországi nemzetiségek sajátosságainak megőrzését. Ezt a törvényt azonban már a rendszerváltó parlament alkotja meg. Az 1993. LXXVII. évi törvény jelentősége az 1868. évi nemzetiségi alaptörvénnyel rokonítható.

Tilkovszky Loránt szintézise jó kalauza mindazoknak, akik a hazai nemzetiségi politika századunkbeli történetét akarják egészen vagy egy-egy összefüggésében megismerni. A főszöveghez illeszkedő gazdag függelék tovább növeli a kötet értékét. (*Tilkovszky Loránt: Nemzetiségi politika Magyarországon a XX. században. Debrecen, 1998. 285 o.*)

Pritz Pál

A KISEBBSÉGI KÉRDÉS DUNA-TÁJI PROBLÉMÁI

Szarka László, a mai történész közép-nemzedék jeles képviselője, a MTA Történettudományi Intézetében működő nemzetiségi műhely vezetője, egyúttal a külföldi magyar tudósokkal foglalkozó akadémiai bizottság titkára. Már több munkát publikált a nemzetiségi—kisebbségi témakörből. Legújabb kötetében válogatott tanulmányait adta közre, ezek részben itt jelennek meg

először, részben korábban tartott előadások vagy cikkek kibővítéséből jöttek létre, tehát tulajdonképpen újaknak tekinthetők ebben a formában mind.

A szerző a tanulmányokat négy nagyobb csoportba osztotta, időrend szerint. Előbb egy bevezetőben (*Kisebbségi léthelyzetek, dilemmák a 20. századi Kelet-Közép-Európában*) a tárgyalt régiót határozza meg föld-

rajzilag: a Németország, Lengyelország és az ortodox egyházhoz tartozó államok által körülvevett terület, ami voltaképpen szemérmes megfogalmazása az egykori Osztrák–Magyar Monarchiának. Ezen a területen ma 9 államban a kisebbségek aránya 6,6%, de ha a roma (cigány) népességet is hozzávesszük, akkor 10% (105 millióból). Szarka megállapítása szerint itt a kisebbségek helyzete egyetlen korban sem volt irigylésre méltó. A történeti tanulság az, hogy a nemzeti–kisebbségi kérdést nem lehet egyszer s mindenkorra megoldani, hanem kezelni kell.

A tanulmányok első része *A Habsburg-monarchia utolsó éveiben* címet viseli. A föderalizmus alternatívái a régi Magyarországon keresztül a szász és a Martinovics-összeesküvésig nyúl vissza az előzmények vonatkozásában, és úgy találja, hogy a történeti Magyarország föderalizálása nemigen került komolyan szóba. Az 1868-as nemzeti törvény mondta ki először az egy politikai nemzet fogalmát, de valójában már régóta ez az álláspont volt érvényben — amelyik a nemzetet az állampolgársággal azonosítja —, mint ma is minden államban. A Magyarosodás és magyarosítás a kiegyezés korában elsősorban a modernizálódással összefüggő természetes asszimilációt mutatja be, többek közt Budapest példáján, amely a történeti Magyarország jóformán valamennyi nemzetiségéből magyarosított, legnagyobbbrészt persze németeket. A Végzet és Gondviselés c. tanulmány gróf Tisza Istvánnak a nemzetiségek vezetőivel az első világháború előtti években folytatott tárgyalásaival foglalkozik. Elsősorban a románokkal igyekezett valamiféle megegyezésre jutni, ezt a német kormány is szorgalmazta. Tisza azonban, aki más kérdésben maga is konzervatív volt, nem külpolitikai szempontok miatt kezdeményezte a tárgyalásokat.

A második rész, *Az összeomlás stációi* az 1918–1920 közti mozgásokat vizsgálja meg. A régi Magyarországtól az új Közép-Európaig voltaképpen *Jászi Oszkár* felfogásának a változását elemzi, aki 1912-es könyvében még a történeti Magyarországon belül képzelte el a megoldást. Az erőszakos asszimilációt mint járhatatlan utat elvetette, de bízott a természetes asszimilációban. Néhány héttel az összeomlás előtt, még ezen

az alapon jelent meg könyve. A háború után már a konföderációban látja a megoldást a távolabbi jövőben. Keleti Svájc — illúzió vagy utópia? az októberi forradalom után létrehozott nemzetiségügyi miniszterium Jászi által kidolgozott tervét ismerteti, amely Magyarországot svájci mintára 14 kantonra osztotta volna fel, nemzetiségi alapon. Itt voltaképpen területi autonómiát ajánlott fel a nemzetiségek képviselőinek, de ezek csak provizóriumot jelentettek volna. A tervezett teljes szövegét a könyv függeléke közli. A magyar békejegyzékek érvrendszere és a trianoni békeszerződés a párizsi békekonzferencián megjelent magyar delegáció munkáját taglalja. A béke előkészítése *Teleki Pál* irányítása alatt már 1918 októberében megkezdődött. *Apponyi Albert* beszédében az ország integritása mellett érvelt történeti és gazdasági érvekkel. A nem magyar területeken népszavazást javasolt. A győztesek persze ettől eltekintettek.

A nemzeti kisállamok két évtizede a harmadik rész címe. Itt először a Magyar kisebbségek — magyar közösségek c. tanulmány állapítja meg, hogy bár nem is egy helyen vannak pontos nyelvhatárok, általában a nemzetiségek mozaikszerűen keveredve laknak. A békeszerződés alapja az addigra elfoglalt területek fait accompli-já lett. Az új helyzet tudatosítása a megszállók brutalitása miatt is nehezen ment. A kisebbségvédelmi szerződések — betartásuk esetén — segíthettek volna valamelyest. Egy ideig az etnikai alapú revízió került előtérbe, de ennek 1938–41 közti megvalósítása sem jelentett megoldást, azt csak a nyugati példa, a határok átjárhatósága hozhatja meg. A Revízió és kisebbségvédelem a Nemzetek Szövetségéhez intézett beadványokkal foglalkozik. Az 1920-as években az utódállamok vonatkozásában 199, Magyarországot vonatkozásában kilenc ilyen beadványt nyújtottak be. A magyar kisebbségek 33 beadványából 18-at fogadtak el, illetve vizsgáltak meg. (A földreformok, a romániai névelemzés adott pl. alkalmat beadványra.) Románia esetében 3 beadványt kedvezően intéztek el. A magyar kormány a kisebbségvédelmet alárendelte a revízió kérdésének. A teljes revízió azonban csak alkupozíció volt, realitást csak az etnikai alapú revízióban láttak. Az Emberarcú nacio-

nalizmus c. tanulmány T.G. Masaryk, a csehszlovák köztársaság első elnökének a nézeteit elemzi, akinél tudósként is a nemzeti szempont volt a döntő. A csehszlovák nemzetegység erőtlenítése hiba volt. Masaryk elnökként megbékélést hirdetett, még új állami himnusz is akart, amely valamennyi kisebbségnek is megfelelné. Az egyenjogúsítás azonban Masaryk szándékai ellenére a gyakorlatban nem ment. Ő is a stratégiai határok híve volt.

A párizsi békeszerződéstől az alapszerződésekig címen az 1945 utáni korszakot tárgyaló tanulmányok kerülnek elő. „A magyar kisebbségek és a párizsi magyar békeszerződés előkészítése” a magyar kisebbségek 1945 utáni helyzetét mutatja be, az erdélyi Magyar Népi Szövetség kiállítását Románia területi integritása mellett — mert ezt kívánta Sztálin —, a vajdasági atrocitásokat, a csehszlovákiai magyarok nehéz helyzetét. Holott éppen Csehszlovákia vonatkozásában a csehszlovák fél 1938. október 23-án a magyar követelések túlnyomó többségét elfogadta. A határ ügyében az angol és az amerikai delegáció támogatta a magyar álláspontot, még területcsere is szóba került. Masaryk külügyminiszter még erre is hajlandó lett volna a magyaroktól való teljes megszabadulás fejében. A lakosságcsere túlmenő kitelepítést a nyugati hatalmak megakadályozták. A kisebbségi kérdés a magyar — (cseh)szlovák kapcsolatokban c. írás felveti: vajon a konföderáció hozhatna-e megbékélést, erőszakos asszimiláció és konszenzus közt lehet-e választani. A nemzethez és államhoz tartozás kettőssége a szlovákiai magyar és a magyarországi szlovák kisebbség esetében egyaránt fennáll, az arányok és az elhelyezkedés azonban nagyon eltérőek. Az 1945—48 közötti mélypont után a kulturális autonómia lehetősége vetődik fel. A mai magyarországi szlovákok esetében a nemzeti tudat helyreállítása a teendő. Az asszimiláció Magyarországon Trianontól napjainkig elsősorban a német és a szlovák kisebbség példáján mutatja be, hogy a németek kitelepítése és a magyar—csehszlovák lakosságcsere milyen nagy mértékben megnehezítette a

két kisebbség helyzetét, a szórványtelepültség, a városba költözés is hátrányosan hatott. A szerző a községek szintjéig lemenően tárja fel az asszimiláció adatait és teljesen egyetért azzal a nemzetiségi igénnyel, hogy az asszimilációt meg kell állítani, sőt vissza kell fordítani. A nyelvhasználatnál fontosabbnak tartja a nemzeti öntudat meglétét, aminek helyreállításában az értelmiségnek van nagy felelőssége. Végül a Variációk nemzetstratégiára c. tanulmány a kései Kádár-korszaktól kezdve mutatja be az egyes kormányok és pártok elképzeléseit Magyarország és a szomszéd országokbeli magyar kisebbségek tekintetében. Alapvető mindennütt, hogy a magyar politikát az ottani kisebbség vezetőivel kell egyeztetni. A magyar kisebbségek számára a helyi és esetleg regionális önkormányzat fontos. A magyar nemzeti modell már óhatatlanul policentrikussá vált. Helyzetüket pontosan fel kell mérni, a programot a hasonló helyzetben lévő nemzetek mintáját is figyelembe véve kellene kidolgozni.

Igen tanulságos a *Függelék*. Ebben megtalálhatjuk Rákosi Jenő híres, a 30 millió magyar programját meghirdető beszédét, Tisza 1918. október 17-i parlamenti felszólalását, amelyben elismerte a háború elvesztését, a Jászi-féle minisztérium Keleti Svájc tervezetét, Apponyi beszédét a párizsi békekonferencián 1920 januárjában, a Csehszlovákiával 1919-ben, a győztes hatalmak által megkötött kisebbségi szerződést és Masaryk megjegyzéseit a csehszlovákiai nyelvtörvényről. A kötet tartalmaz még néhány térképet a nemzetiségi viszonyokról, érdemben a történeti Magyarország vonatkozásában, 9 táblázatot a nemzetiségi arányok 1910 óta történt számszerű alakulásáról, meg a tanulmányok jegyzetanyagát. Egészében véve majdnem kézikönyvként is használható összeállítás ez, nagyjából a történész szakma mai állásfoglalását mutatja be az adott kérdésben. (Szarka László: *Duna-táji dilemmák. Nemzeti kisebbségek — kisebbségi politika a 20. századi Kelet-Közép-Európában. Ister, Láthatár, 1998. 380 o.*)

Niederhauser Emil

NYELVMENTÉS VAGY NYELVÁRULÁS?

Évtizedünkben (főképp annak első felében) a határainkon túli magyar nyelvhasználatról élénk vita zajlott le, amelybe két közleményével a Magyar Tudomány is bekapcsolódott. Közölte egyrészt *Lanstyák István*nak (pozsonyi nyelvész kollégánknak) „A magyar nyelv központjai” c. eszmefuttatását (M. Tud. 1995. 1170—1185); másrészt *Benkő Loránd* akadémikusnak „Több központú-e a magyar nyelv?” c. véleménynyilvánítását (Mtud. 1996. 310—318). Hogy folyóiratunk most visszatér az említett két cikkre, pontosabban: a bennük felvetett problémákra, ezt az teszi időszerűvé, hogy mindkét közlemény újra megjelent az Osiris Kiadónak „Nyelvmentés vagy nyelvárulás?” című és „Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról” alcímű cikkgyűjteményében (Bp., 1998.). A 458 lapos könyv *Szépe György* tárgyilagos előszava után 37 hosszabb-rövidebb írást tartalmaz 13 szerzőtől. A kötetet a szerkesztőktől — *Kontra Miklóstól* és *Saly Noémától* — összeállított bibliográfia zárja.

A címadást akkor szoktuk jónak tartani, ha a cím (és az esetleges alcím) tömören kifejezi valamely műnek a lényegét, fő mondanivalóját. Az Osiris cikkgyűjteménye címenek is ez a célja, de befejezve a könyv előolvasását (pontosabban újraolvasását, hisz a vitacikkek nagyobb részével már megjelenésükkor találkoztam), egyre inkább elhibázottnak éreztem a végletes „vagy-vagy” választásra készítő kérdést. Végso soron ugyanis a cikkek szerzői mindegyikének a nyelvmentés a célja, még akkor is, ha az utakban és módokban eltérnek egymástól a vélemények, amelyek két, világosan elkülönülő csoportba oszthatók.

Az egyik nézetegyüttes szerint — ennek főbb érveit a Magyar Tudomány-beli két cikk közül a Clyne-féle szociolingvisztikai felfogást magáévá tevő *Lanstyák István* foglalta össze — *a mai magyar nyelvnek több standard változata van* aszerint, hogy hol beszélnek. Tehát: a domináns magyarországin kívül a szlovákiai, a kárpátaljai, az erdélyi és a jugoszláviai magyar nyelvhasz-

nálat is önálló, saját és sajátos belső normához igazodik; a többi (az őrségi, a muravidéki és a horvátországi) magyar nyelvváltozatnak önálló központ jellege már nem egyértelmű. A többközpontúságot valló eme felfogás szerint a magyar nyelvnek állami változatokra történt széttagolódása történelmi és társadalmi folyamatok szükségszerű következménye; s mivel a széttrétegződés okainak megszüntetése nem áll módunkban, helytelen lenne a többi központ szerint beszélőktől a magyarországi standard követését kívánni.

A másik felfogás szerint — ezt e folyóiratban *Benkő Loránd* képviselte — *a magyar nyelv helyzetét nem lehet az olyan (valóban több központú) nyelvekével párhuzamba állítani, amilyen pl. az angol, a spanyol vagy a portugál*, amelyeknek állami változata (pl. az amerikai vagy az ausztráliai angol, az argentinai spanyol vagy a braziliai portugál) valóban önálló életet élnek. Többek között azért is, mert földrésznyi országok államnyelvei, ami a Magyarországon kívüli magyar „nyelvekről” semmiképp sem állítható. A nyelvünk egyközpontúságának szemléletét vallók számára a központi norma erősítése és terjesztése magától értetődő és természetes feladat azoknak a magyaroknak a körében is, akik Magyarországon határain kívül élnek.

A valamely témakörben készülő cikkgyűjtemények mindig tükrözik az anyag összeválogatójának/-válogatóinak tudományos felfogását. Így van ez a szóban forgó könyv esetében is. A kötetbeli 37 írásból a „többközpontúság” elmélete mellett 7 szerző tollából 22 cikk érvel, kereken 310 lapon; az „egyközpontúság” bizonyítékait 6 szerzőnek 15 megnyilatkozása tartalmazza, kereken 120 oldalon.

A két nézetcsoport bemutatásának terjedelmi aránytalanságára az ismertető két okból kénytelen a figyelmet felhívni. Egyrészt túlzásnak tartja a többközpontúsági elmélet széles körű elfogadottságának ilyenképp való sugalmazását; másrészt — és főképp — nem érthet egyet a Clyne-féle el-

méletnek a magyar nyelvre való, kellő differenciálás nélküli alkalmazásával.

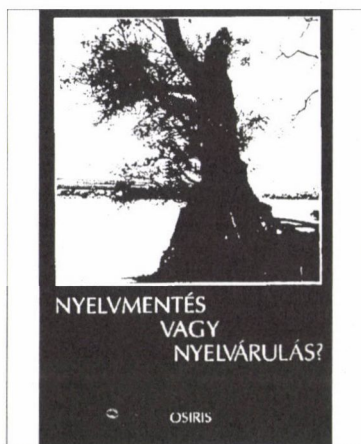
A kellő *differenciálásnak* ugyanis ebben az ügyben kulcsfontosságú szerepe van, mert a norma/normák kérdése minden nyelv esetében másképpen vetődik fel, mégpedig a vizsgálat időpontjától is függően. Hány normája, hány központja van például a mai olasz nyelvnek? Ha „állami változatok” gondolkozunk, inkább csak egy, az „italiano”, amely bonyolult gazdasági és társadalmi folyamatok, tudatos adminisztratív beavatkozások, nyelvművelői és írói erőfeszítések (nyelvi tervezés) eredményeképpen jött létre. (De ezen a nyelvváltozaton beszél Columbo hadnagy is a Los Angeles-i olasz emigránsokkal, ha nyomozásai közben találkozik velük.) Ugyanakkor azt is tudjuk, hogy egy szicíliai meg egy venetói nem értik meg egymást, ha anyanyelvjárásukban beszélnek. — Egy őrsegi magyar meg egy erdélyi székelly viszont, akik minden nehézség nélkül kommunikálhatnak egymással, vajon más nyelven beszélnek, csak azért, mert más államban élnek? — Vagy nem volt lengyel standard (illetőleg három is volt), míg Németország, Ausztria és Oroszország osztott államilag a lengyel nyelvterületen? — Hogyan kell mostanság megítélni az orosz nyelv „állami változatait” a Szovjetunió utódállamaiban? — Csupa olyan kérdés, amely „állami alapon” teljességgel megoldhatatlan.

A kötet azt a benyomást kelti, mintha az egyközpontúság-többközpontúság ügye csak nyelvtudományi (közelebbről szociolingvisztikai) kérdés lenne, holott ennél sokkal többről van szó; egyebek közt irodalmunk nyelvéről. En nem tudok olyan magyar íróról, aki (ha táji ízekkel és színekkel gazdagította is a nyelvét) ne a magyarság egészének szánta volna a művét, olyan nyelvezetet használva, amit mindenki megért, ha magyar. Többközpontú-párti író egyébként még valóban több központú nyelvek esetében sem képzelhető el: aki spanyolul ír, az egész „spanyolságnak” ír, éljen az olvasója akár Madrid szívében, akár a Popocatepetl tövében. A magyar írók véleményét ebben az ügyben negligálni lehetetlen.

És figyelmen kívül hagyható-e a kisebbségi magyar ifjúság anyanyelvű oktatásának számtalan gondja az óvodától az egye-

temekig? Aligha lehet ezt megtenni. S az oktatás nyelve mi legyen? A szlovákiai, az erdélyi stb. „standard”? Csak „csereszabatos” nyelven, azaz a magyar nyelv központi változatán folyhat a szaktárgyak oktatása minden tanteremben, akárhol van is az! Csak így lehet hozzásegíteni a kisebbségi fiatalokat ahhoz, hogy ne kerüljenek túlságosan nagy hátrányba magyarországi kortársaikhoz képest.

Ha arra a kérdésre kellene felelnem, hogy a szóban forgó cikkgyűjtemény záróköve-e avagy alapköve egy épületnek, természetesen „is-is” feleletet adnék.

A könyv első cikkének 1991. a publikálási éve, az utolsóé pedig 1996. Ez volt az az időszak, amelyben a határon túli magyarság nyelvi (és egyéb) problémáiról egyáltalán el lehetett kezdeni a nyílt(abb) eszmecsereit itthon is, a szomszédos országokban is. (A korábbi időszakból emlékezetes marad számomra az az eset, hogy egy erdélyi kollégánk az ártatlan Édes Anyanyelvünk c. nyelvművelő folyóiratocskánk számait lapokra szétszedve, csomagolópapírnak álcázva csempészte haza.)

Erre gondolva és a mából a múltba visszapiillantva én *záróköj jellegűnek* itélem a kötetet. Mára ugyanis erősen megváltoztak azok a politikai, gazdasági és társadalmi viszonyok, amelyekkel korábban a határok mindkét oldalán mind a többközpontúság, mind az egyközpontúság híveinek számolniuk kellett. — A mából a jövőbe tekintve viszont joggal tekinthetjük *alapkőnek* is a

lezajlott vitát, illetőleg ennek az Osiris által közzétett dokumentumait, mert ezek bizonyosan segíteni fogják a nyelvstratégiai cselekvésekben illetékes testületeket és személyeket abban, hogy bölcs döntéseket hozzanak. — Ezeket (vagyis a kifejeletet) illetőleg

a szemleirő jöslásokba nem bocsátkozhat, de remélnie szabad, hogy a múlt problémái végleg a múlté lesznek. (*Nyelvmentés vagy nyelvvarulás. Szerkesztette Kontra Miklós és Saly Noémi. Osiris, Budapest, 1998. 458 o.*)

Fábián Pál

A MAGYAR KISEBBSÉGEK NYELVI HELYZETE

A magyar nyelvtudomány elérkezett oda, hogy elkészítse a szomszédos országokbeli őshonos magyar közösségek nyelvhasználatának *szociolingvisztikai* bemutatását. Ennek két feltétele volt. Egyrészt, hogy gyökeresen megváltozzék a politikai helyzet a térségben. Másrészt — s ezzel összefüggésben — az, hogy kibontakozhassék a hazai szociolingvisztika. Megtörtént mindkettő.

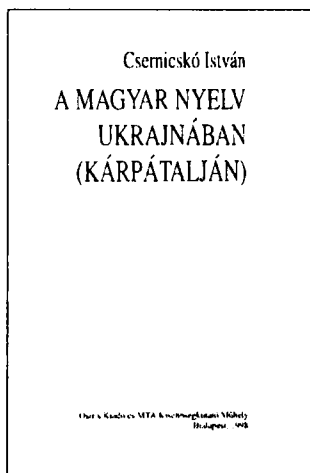
A szociolingvisztika a nyelvet nem mint elvont rendszert, hanem e kommunikációs rendszernek hús-vér emberektől konkrét élethelyzetekben való használatát, működését vizsgálja. Amiért s ahogyan a nyelv van. Kettős feladatkör foglalkoztatja: mi történik a nyelvvel, s mi (társadalmi tényezők hatására) a nyelvhasználatban, illetőleg a nyelvben? Más szavakkal: milyen az adott nyelv (külső) helyzete, s hol, miben befolyásolja ez a helyzet a nyelvhasználatot? E megközelítés lényegesen eltér attól, amihez szokva vagyunk, s gyökeresen eltér a generatív szemlélettől is (de: nem tesz fölőlegessé egyetlen más megközelítést sem a nyelvtudományban). Mert miről is van szó? Arról, hogy e szemlélet szerint a nyelvhasználat az ember társadalmi tevékenységének szerves része, s mint ilyen a társadalom függvénye. Ebből viszont az következik, hogy ha valamely közösség nyelvhasználatáról valóság-hű képet kívánunk adni, akkor azokat a társadalmi tényezőket is számba kell vennünk, amelyek hatással vannak az adott nyelv használatára.

Az a sorozat (A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén), amelynek első kötete 1998 végén *Csernicskó István* tollából jelent meg, azokat a monográfiákat

tartalmazza majd, amelyek a környező országok magyar kisebbségeinek Trianon utáni nyelvi helyzetét írják le — az említett értelemben. Mindegyik leírás következetesen érvényesíti az e téren ma standardnak tekinthető kutatási szempontokat. A szakma bizonyára kellőképpen mérlegre teszi e fontos vállalkozást, itt megelégszünk a sorozatindító kötet legfontosabb jegyeinek a kiemelésével. Az előzményekről s a vállalkozás munkatársairól az előszóban olvashatunk a sorozatszerkesztőnek, *Kontra Miklósnak* a tollából.

Csernicskó I. a beregszászi Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola tanára. Nyelvtudományi képzettségét Ungváron és Budapesten szerezte. A szakmai mellett helyi és a szükséges nyelvi ismeretek (ebben az esetben külön: ukrán és orosz is) nélkül az efféle vállalkozások eleve kudarcra vannak ítélve. Kötetének nagyobbik része a kárpátaljai magyar nyelv helyzetével foglalkozik, s tárgya az ukrainai (kárpátaljai) magyarok földrajzi és népességi viszonyai, történelme, politikai, gazdasági, vallási, kulturális környezete, valamint kapcsolattartásuk egymás között s az anyaországgal, illetőleg azonoságtudatuk és attitűdjeik. Itt olvashatunk a vizsgált területen beszélt nyelvek státusáról, a közéletben s a magánéletben játszott szerepéről, az ottani beszélők nyelvismeretéről, a nyelvoktatásról, a nyelvi konfliktusokról, a kárpátaljai magyar közösség körében föllelhető kétnyelvűségtípusokról. Szól a szerző arról is, hogy az ottani magyarok milyen nyelvekkel és nyelvváltozatokkal fedik le nyelvi kommunikációs területüket (kárpátaljai magyar nyelvjárásokkal, szaknyelvekkel, csoportnyelvekkel és a

köznyelvvél, illetőleg orosz és ukrán nyelv-
változatokkal). Elemzi az érintkező nyelvek
megítélését is, az általuk használt nyelvek,
nyelvváltozatok közötti választás stratégiá-
ját. A második rész, a szigorúan nyelvészeti
fejezetek a kárpátaljai magyarok kétnyelvű-

ségének magyar nyelvbeli következményeit
tárgyalják, más szavakkal az anyaországi
és az ottani magyar nyelvhasználat külön-
bbségeinek fontos típusait írják le.

Miért van szükség a szóban forgó leírás-
sokra? Mert a nyelvek helyzete és a nyelv-
használat valóságghú leírásának ma *ez a faj-
ta megközelítés a legjobb módja*. Azon kívül:
lehetővé válik különböző közösségek nyelvi
helyzetének az *objektív egybevetése*. De más-
sért is. Megfelelő szociolingvisztikai leírások
hiányában lehetetlen hatékony nyelvi ter-
vezést folytatni. Ezek a fölmérések teszik
világossá, hogy *milyen teendők adódnak*
konkrét helyzetekben, hogy milyen szándé-
kok megvalósulása ígérkezik társadalmilag
és nyelvileg is lehetségesnek, szükségesnek,
illetőleg célravezetőnek, hogy milyen kon-
krét nyelvi tervezési lépések teendők például
a kisebbségek körében s melyek az anya-
országban. Arról van szó, amit egy ideje már
többen szorgalmazunk: *átfogó*, a magyar
nyelvközösség egészét szem előtt tartó, tu-
dományosan megalapozott magyar *nyelvi*
stratégiának és *nyelvpolitikának* a *szüksé-
gességéről*. Azt azonban ezek a leírások sem
garantálják, hogy a nyelvi tervezés kérdé-
seiben teljes egyetértésre jutnak majd az

érintettek. (Nem az alapvető kérdésekről be-
szélek. Az ezekben való konszenzus *conditio*
sine qua non.) Vita lesz a jövőben is. A
„diagnózis” ismerete ugyanis nem jelenti
azt, hogy a „terápia” dolgában nem lehet
nézetkülönbség. Abban viszont mégiscsak
bizonyosak lehetünk, hogy azt a mind a
téma fontosságához, mind a vita némely
résztevéjéhez nem ritkán méltatlan polé-
miát, amely a nyelvművelés nagyobb és ki-
sebb kérdései okán, de — úgy tűnik — rész-
ben másnak az ürügyén is zajlik egy ideje,
a szóban forgó leírások segítik majd hely-
rerázódni.

Közösségeknek és egyéneknek az anya-
nyelvhez való ragaszkodása természetes do-
log, alapvető emberi jog. A nyelvközösségből
való kiválás így nézve s az adott közösség
szempontjából szemlélve negatív, kerülendő
jelenség. A kisebbségi kétnyelvűséggel kap-
csolatban szokás emlegetni azt a veszélyt,
hogy az e típusú kétnyelvűséggel, pontos-
sabbán: a kontaktushatások szükségszerű
folyományaként jelentkező különfejlődéssel
eljuthatunk oda, hogy az azonnyelvűek
(anyaországiak és kisebbségiek, illetőleg a
különböző államnyelvi hatás alatt élő ki-
sebbségiek) közötti nyelvi kommunikációs
zavarok számottevően megnövekednek. Az
igazi veszély azonban nem ez, a magyarság
vonatkozásában sem. Hanem az, hogy a ki-
sebbségi kétnyelvűség a nyelvi asszimilá-
l(ó)dás felé vezető út legfontosabb állomá-
sa, a *nyelvváltás* előszobája szokott lenni.
(Becsülések szerint Trianon óta a magyarság
asszimilációs vesztesége csak a Kárpát-me-
dencében meghaladja az egymilliót.) A
könyvben dokumentálva van annak egy ré-
sze, hogy mennyi aprónak tűnő, következmé-
nyeiben azonban súlyos részletet nem
tudhattunk, s ma sem ismerünk a kárpát-
aljai (mutatis mutandis a kárpát-medencei)
kisebbségi magyarságnak az I., különösen
pedig a II. világháborút követő, részben
napjainkig tartó kálváriájáról.

A szerző összefoglaló megállapítása az,
hogy I. Kárpátalján ma a magyar nyelv jö-
vője szempontjából a földrajzi és a népese-
dési, valamint a gazdasági helyzet alakulása
kedvezőtlen (fogya a magyarság, fellazulóban
van a korábban viszonylag egységes magyar
településterület, erősödik az áttelepülési
tendencia); 2. vegyes képet mutat az anya-

országgal való kapcsolattartás és a szociolingvisztikai helyzet; 3. optimizmusra adnak okot az egyházi és a kulturális életnek, valamint az oktatásnak bizonyos területei. Csernicskó szerint a kárpátaljai magyarság körében a magyar-domináns kétnyelvűség a jellemző, s nem fenyeget a közeljövőben a nyelvcsere veszélye. Miként az sem, hogy a magyarországi magyartól oly mértékben különfejlődjön, hogy az számottevő megérzési nehézségekkel járna.

Mindazoknak, akiket a Kárpát-medencei magyar kisebbségeknek, a Kárpát-medence messze legnagyobb kisebbségének a 20. századi sorsa érdekel, ajánlható a könyv, amelyből (nem a szerző hibája, de igencsak kifogásolandó) a tárgy- és névmutatató kimaradt. (*A magyar nyelv Ukrajnában /Kárpátalján/. Osiris Kiadó és MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest, 1998. 309 o.*)

Kiss Jenő

ETNIKUMOK KÖZÖTTI KAPCSOLATOK ÉS KONFLIKTUSOK

Ennek a könyvnek úttörő jelentősége van a közép-kelet-európai régióban abban az értelemben, hogy magyarok és szlovákok meglehetősen nagy mintáit időigényes pszichológiai módszerekkel, valamint reprezentatív szociológiai mintavétellel vizsgálja az etnikumok közti kapcsolatok és konfliktusok tekintetében.

A szerzők alapvetően két módszersorozatot használnak a szlovák—magyar konfliktusok belső reprezentációjának feltárására. A szociológiai mintavételben három hét-százás minta vett részt, a másokban három ötven fős kisebb minta. A második részben élettörténeti családi szocializációval kapcsolatos kérdőívek, s igen részletes jelző-lista szerepel a kölcsönös sztereotípiák elemzésére, valamint 11. a Rosenzweig-féle frusztrációs teszt alapján készített etnikailag specifikus táblára adott reakciók elemzése. (Olyan képekre kell itt gondolni, mint mi történik akkor, ha egy rokonnak bemutatunk egy eltérő etnikumú menyasszonyt, ha egy köztisztviselő bírál azért, mert nem ismerjük a többségi nyelvet és így tovább.)

A két rész adatbemutatásainak részletessége és haszna eltérő. Míg a szociológiai kérdőívre adott válaszokat a szerzők minden számárányt tekintve részletesen mutatják be — bár a statisztikailag gondolkodó társadalomtudós számára néhány szignifikancia-próba nem ártott volna —, a pszichológiai rész kevésbé dokumentált. Természetesen az itteni adatoknak nem céljuk a reprezentatív minta, mégis, néhány világos számsor segíthetne az értelmezésben.

A kutatás egész attitűdjé kijózanítóan világos. A szerzők nem akarják eltagadni a konfliktusok tényeit. Abból indulnak ki, hogy vegyes etnikumú közösségekben az etnikumok közti konfliktusok az identitás fenntartásának állandó konstruktív tényezői, s az utóbbi évtized politikai változásai nem létrehozták, csak felhasználják ezeket a konfliktusokat, illetve visszaélnék velük. A konfliktusnak, hogy felfrissítsük az olvasó emlékezetét, a mindig jelen lévő politikai történelem hatásán túl két stabil összetevője van. Az egyik mozzanat, hogy a *települések Dél-Szlovákiában vegyesek*, ahol állandó, illetve visszatérő feszültség van a helyi, a középszintű és a nemzeti többség között. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy bizonyos közösségekben magyar a többség, másokban vegyesebb a népesség, miközben az egész országnak stabil szlovák többsége van. A másik tényező az, hogy a megoszlás javarészt *nyelvi*: a versengő etnikumok közti feszültség kulcsa a nyelv fenntartása. Ezt fontos szem előtt tartani, mivel ez magyarázza, hogy a nemzeti politika magas szintjén miért oly alapvető kérdés Szlovákiában a nyelv. Az identitás kettősségeért, illetve megoszlásáért nem felelősek a vallási vagy foglalkozásbeli megoszlások, bár mellékesen a szociológiai adatbázisban érdemes lett volna látni a három vizsgált mintára nézve némi foglalkozási és jövedelemstatisztikai adatmegoszlást is.

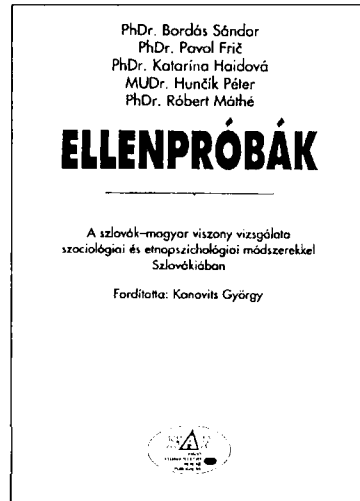
A könyvben a szociológiai felmérés arra összpontosít, hogy mennyire vannak jelen

a *sztereotípiák* és az *ellensztereotípiák*. A társadalmi konfliktusokat pedig ezeknek a sztereotípiáknak a keretében vizsgálja. A nemzeti mítoszok a két identitás fontos elemeként kerülnek bemutatásra. Kiderül, hogy a nemzeti elsőbbségről és a szellemi fölényről szóló mítoszok erősebbek azoknál, akik vegyes népességű környékről származnak. Mindkét etnikai csoportra jellemző nemcsak a fölényérzet, hanem az is, hogy egy nemzeti kálváriával kapcsolatban állandóan a nemzeti küzdelem mítosza éltei őket. Néhány érdekes vonást mutatnak ki az önsztereotípiák és a másik etnikai csoportnak tulajdonított sztereotípiák. Először is mindkét nemzetnek elég pozitív az önképe, épp ezért igen érdekesekek a kivételek. A magyaroknál például magasabb a nemzeti büszkeség. Bizonyos vonások okainak keresése sokat elmond a versengő sztereotípiákról. A magyarok úgy gondolják, hogy a szlovákok felsőbbrendűségi érzése abból származik, hogy nem elég műveltek, nem elég iskoláztak, vagyis nem elég kifinomultak, míg a szlovákok — a magyaroknak tulajdonítva ugyanezt — azt hirdetik, hogy a nemzeti fölényérzet a magyaroknak a természetéhez tartozik. Vagyis a szlovákok a magyarokra vonatkoztatva egy biológiai metaforát használnak.

De nemcsak a mítoszok vannak erőteljesen jelen, hanem az *ellenmítoszok* is. Ezek közé tartozik az a gondolat, hogy a feszültségek eltűzoltak, sőt, egyenesen politikusoktól származnak, és a politikusok érdekeit szolgálják. A két sztereotípiát együttes jelenlétének tulajdonítható talán, hogy a sztereotípiákkal összevetve a kölcsönös elfogadás meglehetősen magas, különösen a magyaroknál, ha Bogardus-típusú skálákkal mérjük (vagyis olyan kérdésekre adott válaszokkal, hogy megengedné-e, hogy a szomszédja magyar, cseh, cigány stb. legyen). Érdekes mellékeredménye a kutatásnak, hogy mindhárom csoport elfogadja az ellentétes etnikumokat, miközben igencsak elveti a cigányokat.

A vizsgálat a személyek politikai vonzalmainak a hatását is kimutatta. A szerzők azonban rámutatnak arra is, hogy a *politikai vonzalmak* valójában csak a habot jelentik a tortán, nincs jelentősebb hatásuk a sztereotípiákra. A *populáció-dinamika* fon-

tosabb tényező. A szükségesnek tartott etnikai és nyelvi beavatkozásokat és a velük való elégedetlenséget illetően, nagyobb az elégedetlenség azokban az etnikai csoportokban, ahol a népcsoportok kiegyenlítettébbek. Vagyis ott, ahol a lokális dominancia nem ábránd, a személyek kevésbé elégedettek az etnikai helyzettel és az etnikai intézkedésekkel. Bár a szerzők — talán azért, mert megpróbálnak kiegyensúlyozottak maradni — nemigen mutatnak erre rá, általában igaz, hogy a szlovák válaszadók harcosabbak voltak, és inkább követelnek etnikai intézkedéseket. Ez arra utal, hogy igen frusztráltak érzik magukat a nemzeti egyensúly és a lokális egyensúly eltérése miatt.

A korlátozottabb pszichológiai adatsorból származó eredmények több szempontból is színezik ezt a képet. A *frusztrációs próbában* az etnikai frusztráció nagymérvű bagatellizálása volt megfigyelhető, bár érdekes módon a direkt bagatellizáció nagyobb, mint a konstruktív megoldáskeresés. Fontos, szomorú tényező volt, hogy a magyaroknál igen erőteljes az, amit a szerzők delegációnak neveznek. A „*delegáció*” azt jelenti, hogy a válaszadók szerint ők maguk és utódaik jobban érvényesülnének egy másik országban. Ez összességében egy másik fontos megfigyeléssel is kapcsolatban van: eltérés volt a szociológiai felmérés és a részletesebb pszichológiai kérdőív és kikérdezés

eredményei között. A reprezentatív vizsgálatban a szlovákok tüntek frusztráltaknak és ezért inkább követeltek számukra kedvező beavatkozásokat, míg a mélyinterjú és a képi frusztrációs próba a magyarokat mutatta frusztráltabbnak. Ez, mint a szerzők is megemlítik, random mintavételi tényezőknek is tulajdonítható. Könnyen lehetséges azonban, hogy a pszichológus és a vizsgálati személy közti intímabb viszony, ahol a vizsgálatvezető mindig azonos etnikai csoportból származott, hozzájárulhatott ehhez a diszkrepanciához. Lehet tehát, hogy a nemzeti kisebbségi csoportok tagjai egy hivatalosnak tűnő felmérés során attól félnek, hogy válaszaik fenyegetőbb nemzeti intézkedéseket eredményezhetnek. Ugyanakkor az intímabb helyzetben igazi félelmeik jöhetnek elő, vagy lehet, hogy az etnikailag megbízható partnerek elkezdnek panaszkodni.

A kutatás szervezői és végzői nemcsak a vizsgálat megismétlését tervezik, hanem egy olyan csapatot akarnak szervezni, amely elősegítené, hogy a közösségek az et-

nikai problémákat maguk megtárgyalják. A könyvnek a szerzők által összefoglalt általános üzenete igen releváns. Az etnikai konfliktusba történő minden beavatkozásnak lépcsőzetesnek kell lennie, óvakodni kell a radikalizmustól, mivel az alapvető feszültségeket nem könnyű feloldani. Ezek ugyanis nyelvi korlátokat és egymással versengő és egymást kiegészítő mitológiákat is érintenek a múltra vonatkozóan. Ez a vizsgálat fontos konklúziója. A recenzens csak remélheti, hogy nemcsak folytatódni fog ez a munka, hanem a társadalomtudomány szélesebb közössége számára is rendelkezésre állnak majd az adatok, és összehasonlító adatokkal egészülnek ki például a mai Magyarország etnikai konfliktusainak pszichodinamikájára vonatkozóan. (*Bordás Sándor, Pavel Trif, Katarina Haidova, Kuncsik Péter és Máthé Róbert: Ellenpróbák — a szlovák–magyar viszony vizsgálata szociológiai és etnopszichológiai módszerekkel Szlovákiában. Kanovits György fordítása. Nap Kiadó, Dunaszerdahely, 248 o.*)

Pléh Csaba

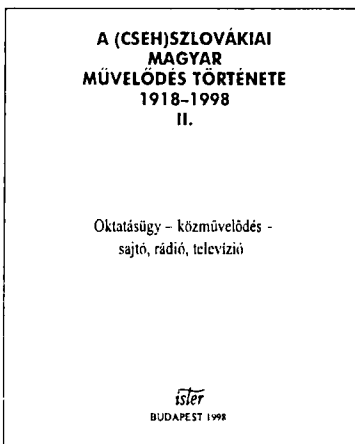
SZLOVÁKIAI MAGYAR MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET

Aligha szükséges bővebben fejtegetnem, miért hiánypótló, úttörő, a nemzeti-kisebbségi-regionális önismeret szempontjából rendkívül lényeges az Ister Kiadó vállalkozása, amely a második kötethez érkezett. A kisebbségi probléma időszerűségét nem pusztán és talán nem is elsősorban a gyorsan változó napi politika felől értékelhetjük/minősíthetjük, hanem az egysége felé botladozva tartó Európa alapkérdéseként foghatjuk föl. Már csak azért is, mert az emberiség többsége valamilyen formában „kisebbségi”, azonosság-tudata kevésbé értelmezhető egy monologikus (tudomány)fel-fogás szerint, számos hatásnak kitétt szerepvállalásai, e vállalások környezeti és személyes feltételei minden időben igen összetetteknek bizonyultak. Kiváltképpen, ha önszerveződését — mint a csehszlovákiai magyarság esetében — a külső körülmé-

nyek olykor fondorlatos módon, máskor a nyílt diktatúra, egy időben az alig álcázott genocidium megideologizálásával eufemisztikusan szólva gátolták, az érzelmi alapú személyes tényezők (mint például a kisebbségi géniusz vagy a felvidéki szellem, netán a „gyöngy és homok” toposza) legfőljebb egy szűkebb értelmiségi csoport védekező mechanizmusának minéműségét tanúsították.

A *szlovákiai magyarság iskoláinak* (rém)története rossz bizonyítványt állít ki mind a polgári demokráciájára oly büszke Csehszlovákiáról, mind a totalitárius kommunista rendszerről, amelynek „lenini” nemzetiségi politikája szintén (bár olykor burkolt) nacionalizmusként minősíthető, Meciar Szlovákiáját pedig joggal marasztalta el a kisebbségi jogokat valamennyire is komolyan vevő európai (?) gondolkodás. Általában elmondható, hogy kötetünk hű és

visszafogottságával tárgyyszerű krónikája az eseménytörténetnek. A *közművelődésről* és a *sajtóról* szóló passzusok azt is körvonalazzák: miféle *belső* megosztottság akadályozta az eredményesebb fellépést. Ugyanakkor (bár a „fehér foltok”-nak a kutatási előzmények, illetve a megfelelő intézményi háttér hiányosságaiban lehetjük az okát) a jövőben aligha lesz elegendő, ha csupán beszámolókra, az anyag feltárására szorítunk az ebbe a tárgykörbe vágó kutatás. Szükségesnek mutatkozik az összehasonlító szempont alkalmazása, ti. vajon ami a (cseh)szlovákiai magyarság iskolaügyeiben történt és nem történt, egyedi eset-e, vagy hasonlót tapasztalhatunk-e például az ausztriai szlovének sorsába belepillantva. De az egyre újabb esettanulmányok révén feltáruló adatolást meghaladva, azokról a (belső) pedagógiai mozgalmakról, pedagógus egyéniségekről is szeretnénk többet tudni — például *Krammer Jenő*ről az egyik, *Czabán Samu*ról a másik póluson —, akik a neveléstudománynak tiszteletre méltó konzervatív-hagyományörző metódusától eltérően, szokatlan vagy csak a (cseh)szlovákiai magyarság körében szokatlan eljárásokat igyekeztek bevezetni.

Ami pedig a *közművelődést* illeti, előbb-utóbb itt is föl kell tárni további forrásokat. A költőként, fordítóként, „kulturreferensként” ismert *Sziklay Ferenc* hagyatéka mind a mai napig lényegében feldolgozatlanul hever az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában; emellett jó volna a társaság-

és klubszerző mozgalmakat, az énekkar-alkotási törekvéseket szélesebb összefüggésben látni, és például *Márai Sándor* édesapjának, *Grosschmid Géza*nak terjedelmes kötetéből földolgozni az idevonatkozatható szövegeket.

Lényegében ez mondható el a sajtótörténetre is. Egészen kiváló munka a maga nemében *Filep Tamás Gusztáv* tömörségében is eligazító tanulmánya, ám például az első köztársasági sajtóviszonyait nemcsak a betiltások, az önvédelmi harcok jellemzik, hanem az a tudat is, hogy egy többnyelvű, többkulturáliságú államban alakulnak ki. A prágai magyar és német hírlapok között eddig még alig vizsgált átfedések figyelhetők meg, a Prágai Magyar Hírlapban rovatvezetőként és szorgalmas szerzőként munkálkodó *Neubauer Pál* a Prager Tagblatt és a Prager Presse munkatársainak (például *Max Brodnak!*) jó ismerőse, munkáik közvetítője, e lapok cikkírója is volt. Efféle „átfedések” a pozsonyi többnyelvű környezetben is (viszonylag gyakran) előfordultak. Ugyanakkor nem elégedhetünk meg általában véve sem az egyébként oly szükséges tényfeltárással. Nem teszik ezt — többnyire — a kötet szerzői sem. A sajtótermékek tipizálása révén nem pusztán a pártpolitikai megosztások következményeire derülhet fény, hanem a közönség- és közösségigény szociológiai körvonalazására is, nevezetesen arra, miért, milyen típusú sajtót igényelt a (cseh)szlovákiai magyarság; milyen típusú újságírásnak volt, lehetett számottevő közönségsikere. Viszonylag kevesebb hely jut a jelentősebb szerkesztő egyéniségeknek, pedig *Dzurányi László*, *Darvas János*, *Vass László* és mások portréja szerencsésen egészíthetné ki újságírás és közönség egymásra hatásának rajzát.

A szerkesztői életutak fővázolása műveltségtípusok kisebbségi kibontakozásának lehetőségeit is segíthetne leírni. *Szvatkó Páltól*, *Peéry Rezsőtől*, *Szalatnai Rezsőtől* már jelent meg kötet, *Fábrý Zoltán* életművének szinte egésze fel van tárva. A kötet nagymértékben járulhat hozzá a korábban *Fábrý* munkásságát túlságosan is kiemelve tárgyaló sajtótörténet helyesebb arányainak kidolgozásához.

Az 1945-tel kezdődő periódus közművelődési és sajtóhistoriája sem vidámabb, sőt,

bizonyos tekintetben a cenzúrának és az öncenzúrának eseménysorozatával még szomorúbb, mint az előző koré. Bár a polgári demokrácia Csehszlovákiája is élt a sajtószabadság korlátozása, a cenzúra, a betiltás eszközeivel, a teljes jogfosztás, majd a kommunista ideológia meghatározta jogkorlátozás egyként szűkebb térre szorította a szlovákiai magyarság tájékoztatását, nevelését, művelését szorgalmazók tevékenységi körét. A néptánc- és az énekkari mozgalom közösség-szervező ereje figyelemre méltó, de a szabad szólás előtt álló akadályokat nem tudta lerombolni.

Az állami szubvenció sokat segített, de egyben kiszolgáltatottá is tette a szlovákiai magyar kultúra munkásait. Az állami mecenatúra felszámolásakor pedig nem áll rendelkezésre olyan magyar (érzésű) vállalkozói réteg, amely szponzorként a magyar kulturális vállalkozások mögé tudott volna állni. A magyarországi támogatás jelentős ugyan, de nem helyettesítheti a helyi kezdeményezéseket. 1989 után lapok szűntek meg a központi támogatások hiányában. Ugyanakkor két kifejezetten irodalmi folyóirat jelenik meg, kissé rendszertelenebbül a nagy hagyományokkal rendelkező Irodalmi Szemle, illetve a Kalligram, amely inkább a legújabb törekvéseket részesíti előnyben. Annyi bizonyos, hogy — mint az a kötetből kitetszik — hiányzik egy, a közművelődés egészét szervező, szakmai értelemben véve „felügyelő”, tudományos intézmény. A pozsonyi egyetem bölcsészettu-

dományi karának magyar tanszéke már csak létszáma miatt sem képes vállalni ezt az igen összetett munkát, egyébként sem egész megnyugtatóan van kijelölve a helye a szlovákiai magyar művelődésben.

Szlovákia és Csehország szétválásával átrendeződtek a viszonyok, a működési feltételek, ezek következményei ma még csak részlegesen mérhetők föl. Azért az megkockáztatható, hogy önmagát „posztmodern”-nek minősítő korszakunkban a nemzeti kisebbségek kultúrájának is újfajta kérdésfeltevésekre van szüksége. A régiók Európájában legalább olyan mértékben kell önazonosságát, kapcsolat- és viszonyrendszerét újra-gondolni a csehországi, illetve a szlovákiai magyarságnak, mint ahogy az az Alpok-Adria térség (régió) három nyelvcsaládhoz tartozó népeinek esetében több-kevesebb sikerrel, a tudományban és a gazdasági kapcsolatokban megindult. A szláv, a germán és a latin nyelvekhez tartozó népek fontosnak vélik a multikulturális, a többnyelvűséget nem felejtetni, hanem értelmezni kívánó törekvéseket. Talán az ilyen művelődéstörténeti kötetek ösztönözhetik a magyar, ill. a szlovák, a cseh, a német nyelvű kutatást hasonló lépések megtételére, hasonló szándékok tetté váltására. (A *(cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918—1998. II. Oktatásügy, közművelődés, sajtó, rádió, televízió. Szerk. Tóth László, társszerk. Filep Tamás Gusztáv. Ister Kiadó, 1998. 431 o.*)

Fried István

Summary of the articles

RELIGIOUS STUDIES

Our special section presents a state-of-the-art survey of religious studies in Hungary. Needless to say, those studies have grown substantially since 1989 — not only because of the relaxation of the limits of scholarship, but also because of the growth of religious practices in the country. New departures have appeared in theology and religious philosophy as witnessed by the papers of *Béla Weissmahr* and *Pál Horváth*. Ethnography has increasingly turned towards remnants of folk belief-systems (cf. with *Tamás Mohay's* paper), and both theoretically-based and empirical sociology have started to discuss religious phenomena in post-1989 Hungary (see *Miklós Tomka's* and *István Kamarás'* contribution). Special organizational issues arise from the inclusion of religious studies into secular university curricula, a fact dealt with by *András Máté-Tóth* in his survey set in an European background. The role of ecclesiastic members of the Hungarian Academy of Sciences is discussed by *Margit Balogh* in a historical-statistical piece.

CONTENTS

<i>Béla Weissmahr</i> : Belief and Scholarship Viewed from the Angle of Catholic Theology	514
<i>Pál Horváth</i> : Catholic Thinking at a Crossroads	527
<i>Tamás Mohay</i> : Folk Religion	535
<i>Miklós Tomka</i> : Five Dimensions of Hungary's Religious Situation	549
<i>István Kamarás</i> : New Religious Movements Worldwide and in Hungary	560
<i>András Máté-Tóth</i> : Religious Studies in Higher Education	569
<i>Margit Balogh</i> : Ecclesiastics in the Life of the Academy of Sciences	581
The New System of Prizes and Honors in the Academy (<i>Ferenc Glatz</i>)	586
Hungarian Medicine	
<i>István Nász—Éva Ádám</i> : The Triple Significance of Adenoviruses	549
Interview	
The Uses of a Survey Made by EMBO (<i>Dénes Dudits</i> , Head of the Szeged Biology Center talks to <i>Ágnes Chikán</i>)	600

Question of the Month

Should the researcher indulge in (science) politics? Answer by *Frigyes*

Solymosi 606

Ideas and Values

András Sylvester: Körösi, Editor of *Valóság* 610

Book Reviews 621

50 ÉVES A PAPIRIPARI KUTATÓINTÉZET

Papíripari Kutatóintézet Kft., 1751 Budapest Pf. 59.

Tel.: 277-37-50, Fax: 276-59-21

ügyvezető igazgató: dr. Polyánszky Éva

1949-ben alapították a Papíripari Kutatóintézetet (PKI), amely a magyar papíripari kutatási tevékenység központja. Az 1991 óta Kft. formájában működő intézet tulajdonosa a magyar papírgyártók nagy része, valamint a Csomagolási és Anyagmozgatási Szakmai Szövetség.

A PKI kutatási tevékenységének főbb területei a cellulóz- és papírgyártás, a papíralapú csomagolóanyagok gyártása és a környezetvédelem.

Az intézet a cellulóz- és papíripar, valamint a papírgyártás és -feldolgozás területén az innováció valamennyi lépcsőjét műveli (kutatás-fejlesztés, anyagvizsgálat, információszolgáltatás, továbbképzés). EN 45 000 szerint akkreditált klimatizált laboratóriumában korszerű kísérleti és vizsgáló berendezésekkel rendelkezik. Különösen értékes tapasztalatai vannak a hulladékpapírok újrahasznosítása területén.

A jubiláló intézet 1999. május 28-án Papíripari Szimpóziumot szervez a Dunapack Rt. tanácstermében (1215 Budapest, Duna utca 42.), melyen többek között előadást tart Bottka Sándor, az OMFB elnökhelyettese és Paulapuro professzor, a Helsinkii Egyetem tanszékvezetője.

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó Rt. igazgatója.

A szedés a Magyar Tudomány szerkesztőségében számítógépen készült.

A nyomtatás és kötés az Akadémiai Nyomdában készült.

Felelős vezető: Reisenleitner Lajos — Martonvásár, 1999., nyomdai táskaszám: 2097

Felelős szerkesztő: Hernádi Miklós

Számítógépes műszaki szerkesztő: Takács István

Megjelent: 11,2 (A/5) ív terjedelemben

HU ISSN 0025-0325

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA